

УДК 343.126+139(477)

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ДОМАШНЬОГО АРЕШТУ В СТАДІЇ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

FEATURES APPLICATION HOUSE ARREST AT THE TRIAL STAGE

Захарченко О.В.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального процесу

Харківського національного університету внутрішніх справ

Костовський С.С.,

слухач магістратури

Харківського національного університету внутрішніх справ

Стаття присвячена висвітленню сутності та змісту запобіжного заходу домашнього арешту, який є новим в чинному Кримінальному процесуальному кодексі України. Проаналізовано думки провідних вчених в теорії кримінально-процесуальної діяльності, які досліджували питання, пов'язані з домашнім арештом. Розглянуто особливості застосування домашнього арешту на стадії судового розгляду.

Ключові слова: Кримінальний процесуальний кодекс України, запобіжний захід, домашній арешт, обвинувачений, судовий розгляд.

Статья посвящена освещению сущности и содержания такой меры пресечения, как домашний арест, которая является новой в действующем Уголовном процессуальном кодексе Украины. Проанализированы мнения ученых в теории уголовно-процесуальной деятельности, которые исследовали вопросы, связанные с домашним арестом. Рассмотрены особенности применения домашнего ареста на стадии судебного разбирательства.

Ключевые слова: Уголовный процессуальный кодекс Украины, мера пресечения, домашний арест, обвиняемый, судебное разбирательство.

The article is devoted to the nature and content of preventive measure to house arrest, which is new in the current Criminal Procedure Code of Ukraine. The analysis of opinions of leading scientists in procedural criminal theory, who investigated issues of house arrest is made. The features of the use of house arrest to trial.

Key words: Criminal Procedural Code of Ukraine, preventive measure, house arrest, accused, trial stage.

Постановка проблеми. Чинним Кримінальним процесуальним кодексом України від 13.04.2012 р. (далі КПК) було суттєво реформовано сучасне вітчизняне кримінальне судочинство. Стадія судового розгляду не стала винятком. Судовий розгляд є самостійною та однією з основних стадій кримінального процесу, і на цій стадії, як і на інших, у органів правосуддя може виникнути необхідність в застосуванні запобіжних заходів.

Одним з найважливіших питань у практиці досудового розслідування і судового провадження є застосування запобіжних заходів як виду кримінального процесуального примусу попереджувального (випереджувального) характеру, пов'язаного з тимчасовим обмеженням чи позбавленням слідчим суддею, судом права підозрюваного, обвинуваченого, засудженого на свободу та особисту недоторканність.

Без запобіжних заходів не обходиться жоден кримінальний процес сучасних держав світу, бо за їх допомогою забезпечується належний, заданий законом перебіг досудового розслідування і судового провадження, а в кінцевому підсумку – захист особи, суспільства, держави від кримінальних правопорушень та виконання інших завдань кримінального судочинства. Залежно від того, як законодавець за допомогою кримінального процесуального закону визначив баланс інтересів держави та інтересів особи через урегулювання мети, підстав, порядку та суб'єктів застосування цих заходів процесуального примусу, можна судити про ступінь свободи в державі і турботу про права людини в ній [1, с. 9].

З набранням чинності КПК України в 2012 році започатковано низку нових інститутів, одним з яких є такий запобіжний захід, як домашній арешт.

Стан дослідження. Загалом у теорії кримінальної процесуальної діяльності питання домашнього арешту досліджувались раніше та продовжують розроблятися (щодо питань нововведень) і на теперішній час таким видатними вченими, як К.Т. Балтабаєв, В.М. Биков, М.Й. Вільгушинський, О.М. Коріняк, О.П. Кучинська, Д.А. Лисков, Ю.А. Ліхолетова, Л.М. Лобойко, В.О. Попелюшко, О.М. Слободян, О.Ю. Татаров, В.Я. Тацій, В.І. Фаринник, Ю.П. Янович та іншими.

Метою даної статті є визначення поняття домашнього арешту шляхом проведення аналізу та з урахуванням думок провідних учених, а також визначення особливостей застосування домашнього арешту на стадії судового розгляду.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж визначитись з особливостями застосування запобіжного заходу, про який йде мова, на стадії судового розгляду, слід розібратись з самим поняттям та сутністю домашнього арешту.

Історії кримінального судочинства відомі різні види запобіжних заходів, в тому числі і такий запобіжний захід, як домашній арешт. Так, в ст. 416 Статуту Кримінального судочинства 1864 року (далі СКС) серед інших запобіжних заходів передбачено домашній арешт. Застосовувався цей запобіжний захід украй рідко – щодо тяжкохворих людей та матерів-годувальниць, однак на практиці він застосовувався, як правило, до високопоставлених або заможних осіб [7, с. 372].

Цікаво, що серед інших запобіжних заходів домашній арешт був передбачений КПК УРСР 1922 р. як обмеження волі у вигляді ізоляції за місцем проживання, з призначенням варту чи без такої. Цей вид процесуального примусу був досить дієвим. Також КПК УРСР 1924 р. увів багато положень СКС, у тому числі й ті, що регламентували застосування запобіжних заходів, зокрема домашній арешт, який досить широко застосовувався на практиці. Однак застосовувався домашній арешт дедалі рідше і вже до 50-х рр. ХХ ст. став анахронізмом, в КПК України 1960 р. не потрапив до переліку запобіжних заходів.

Кримінально-процесуальне законодавство багатьох країн світу передбачає можливість застосу-

вання домашнього арешту як запобіжного заходу. Наприклад, його застосовують у Казахстані, Латвії, Литві, Німеччині, Росії, Швеції й інших країнах.

У науці кримінального процесу існують різні визначення поняття запобіжних заходів. Так, на думку відомого вченого-процесуаліста Л.М. Лобойка, запобіжні заходи – це частина заходів процесуального примусу, спрямованих на забезпечення належної поведінки підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого шляхом певного обмеження їхніх особистих прав [6].

Видатні професори В.Г. Гончаренко, В.Т. Нор, та М.Є. Шумило вказують на те, запобіжні заходи – це заходи процесуального примусу попереджувального характеру, пов'язані з позбавленням або обмеженням свобод підозрюваного та обвинуваченого, які за наявності підстав та в порядку, встановленому законом, застосовуються під час кримінального провадження та судового розгляду слідчим суддею, судом з метою забезпечення їх належної процесуальної поведінки [4, с. 401].

Не можемо не погодитися з відомим російським вченим А.І. Каплуновим, який вказує на те, що у кримінальному судочинстві дотримання прав і свобод особи має специфічний характер, оскільки закон дозволяє застосування заходів обмеження цих прав і свобод у передбаченому КПК порядку – в тому числі через застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Примус визначають як процес обмеження індивідуальної волі шляхом зовнішнього впливу, спрямованого на те, щоб примусити індивіда зробити щось або утриматися від яких-небудь дій [2, с. 15].

Стаття 181 КПК України зазначає, що домашній арешт полягає в забороні підозрюваному, обвинуваченому залишати житло цілодобово або у певний період доби. Стосовно змісту цієї норми закону слід зазначити, що, по-перше, законодавець передбачив повну заборону підозрюваному та обвинуваченому залишати своє житло, а отже, за рішенням слідчого судді останній буде по суті триматися під вартою в домашніх умовах. Вважаємо, що саме така вказівка закону є правильною, якщо вважати цей запобіжний захід альтернативою тримання під вартою, оскільки до особи застосовуються всі обмеження, притаманні найсуворішому запобіжному заходу, за винятком побутових умов його утримання. Разом з тим виникає питання до законодавця про можливість спілкування такої особи зі сторонніми особами як особисто, так і за допомогою телекомунікаційних можливостей. Якщо така можливість існує, то ідея про ототожнення домашнього арешту з триманням під вартою не витримує критики, оскільки за допомогою такого спілкування підозрюваний вільно зможе порушити ті зобов'язання, які на нього покладаються статтею 177 КПК України, яка зазначає, що метою застосування будь-якого запобіжного заходу є забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам: 1) переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; 2) знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи доку-

ментів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; 3) незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні; 4) перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; 5) вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується.

Вважаємо, що на виконання підозрюваним або обвинуваченим вимог статті 177 КПК України законодавець повинен чітко вказати про позбавлення його можливості не лише залишати приміщення, де він утримується, а й можливості спілкування зі сторонніми особами, окрім тих, які законно перебувають в межах цього приміщення (близькі родичі, представник органів внутрішніх справ, захисники, лікарі тощо). Крім того, за необхідності контролювати поведінку утриманого доцільно передбачити можливість органам, які контролюють перебування особи під домашнім арештом, використовувати спеціальні засоби контролю, в тому числі відеоспостереження та прослуховування, окрім випадків спілкування підозрюваного (обвинуваченого) із захисником.

У зв'язку з цим слід погодитись з думкою О.П. Кучинської, що у разі обрання щодо підозрюваного домашнього арешту до нього застосовуються такі види обмежень: 1) заборона виходу з житла – повністю чи у певно визначений час; 2) заборона телефонних переговорів, відправлення кореспонденції та використання засобів зв'язку; 3) заборона спілкування з певним колом осіб та прийому будь-кого у себе вдома; 4) застосування електронних засобів контролю та покладення обов'язку завжди мати при собі ці засоби і забезпечувати їх роботу; 5) покладення обов'язку повідомити на контрольні телефонні дзвінки чи інші сигнали контролю, телефонувати чи особисто з'являтися у визначений час до органів міліції чи інших органів, що здійснюють нагляд за поведінкою обвинуваченого; 6) встановлення спостереження за обвинуваченим чи його житлом, а також охорона його житла чи відведеного йому для житла приміщення; 7) інші подібні заходи, які забезпечують певну поведінку і не сувору ізоляцію від суспільства [5, с. 18].

Свою думку про доцільність застосування домашнього арешту висловив начальник Головного слідчого управління МВС України В.І. Фаринник. Згідно з наведеною ним статистикою в 2011 р. було заарештовано 35 тис. осіб, з них тільки 27 тис. вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини, за які передбачено покарання понад 5 років позбавлення волі. Інші 8 тис. осіб вчинили злочини середньої і невеликої тяжкості, однак були взяті під варту, оскільки перешкоджали розслідуванню шляхом неявки в суд і в органи розслідування або чинили тиск на потерпілих і свідків. В.І. Фаринник вважає, що саме введення домашнього арешту допоможе розвантажити переповнені слідчі ізолятори [10].

Потрібно конкретно визначити, яка ж існує різниця в застосуванні домашнього арешту на стадії досудового розслідування чи судового провадження, а

саме вказати на те, законодавець чітко розмежує різницю в застосуванні, яка зазначена в ч. 4 ст. 176 КПК України. Так в цій статті йдеться мова про те, що запобіжні заходи застосовуються: під час досудового розслідування – слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, або за клопотанням прокурора, а під час судового провадження – судом за клопотанням прокурора. З вищезазначеного ми бачимо, що різниця полягає в суб'єктах застосування запобіжних заходів, які змінюються відповідно до своєї компетенції.

Також необхідно звернути увагу на інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» від 04.04.2013 № 511-550/04-13, де чітко роз'яснено слідчому судді чи суду, що дані суб'єкти повинні брати до уваги під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту той факт, що домашній арешт як вид запобіжного заходу може бути застосований до особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за вчинення якого законом передбачено покарання у виді позбавлення волі, та полягає у забороні підозрюваному, обвинуваченому залишати житло цілодобово або у певний період доби на підставі ухвали слідчого судді, суду [9].

Під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту суд має з'ясувати місце проживання підозрюваного, обвинуваченого.

Слідчому судді, суду при обранні запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту слід звертати увагу, що вжите законодавцем у ч. 5 ст. 181 КПК словосполучення «житло цієї особи» охоплює випадки, коли підозрюваний, обвинувачений: 1) є власником (співвласником) такого житла; 2) зареєстрований у такому житлі; 3) постійно або тимчасово проживає у такому житлі без реєстрації тощо.

Правильною слід вважати практику тих слідчих суддів, які застосовують цей запобіжний захід у згаданих випадках, з'ясувавши при цьому думку власника житла (якщо він відомий) та оцінивши усі обставини в сукупності, у тому числі: міцність соціальних зв'язків підозрюваного, обвинуваченого в місці його постійного проживання; наявність у нього родини й утриманців (місце їх фактичного проживання); достатність застосування такого запобіжного заходу для запобігання ризикам, визначеним у ст. 177 КПК України, зокрема спробам підозрюваного, обвинуваченого переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду тощо.

Суду слід мати на увазі, що при виконанні такої ухвали у судовому провадженні орган внутрішніх справ зобов'язаний негайно повідомити суд про взяття на облік особи, стосовно якої застосовано домашній арешт.

Домашній арешт як запобіжний захід має низку переваг. Поряд з тим, що особа усвідомлює невідво-

ротність покарання, домашній арешт дає можливість підозрюваному, обвинуваченому зберегти соціальні та сімейні зв'язки, а в деяких випадках – і продовжити працювати та забезпечувати свою родину. Особливо актуальним це є у випадках, коли підозрюваний або обвинувачений є єдиним годувальником у родині.

Не можемо не погодитися з думкою І.Г. Голуб про те, що з психологічної точки зору домашній арешт для особи, до якої він застосовується, та членів сім'ї такої особи є менш стресовим і психологічно травмуючим запобіжним заходом, оскільки підозрюваний (обвинувачений) буде проживати в звичній для себе обстановці, без заборони на спілкування з родиною (що є дуже важливим, зокрема у випадках, коли у родині є малолітні діти або особи, що потребують стороннього догляду), заняття спортом, користування мультимедійною технікою та звичними для себе зручностями щоденного життя тощо. Тобто це буде позитивно впливати на підозрювану особу, до якої застосували даний запобіжний захід [8].

Окрім цього, ще є ряд теоретичних питань, пов'язаних з визначенням поняття та особливостей застосування домашнього арешту, і практичних проблем застосування цього запобіжного заходу як на стадії досудового розслідування, так і судового провадження. Зокрема, є неточності у п. 5 ст. 181 чинного КПК України, де говориться, що працівники органу внутрішніх справ з метою контролю за поведінкою підозрюваного, обвинуваченого, який перебуває під

домашнім арештом, мають право з'являтися в житло цієї особи, вимагати надати усні чи письмові пояснення з питань, пов'язаних із виконанням покладених на неї зобов'язань, використовувати електронні засоби контролю.

Відповідно до цієї норми є неврегульованим механізм контролю працівниками органу внутрішніх справ за поведінкою підозрюваного чи обвинуваченого, який перебуває під домашнім арештом. Виникає багато питань щодо обмежень прав працівників органів внутрішніх справ з метою забезпечення дотримання прав та свобод осіб, що спільно проживають з підозрюваним, обвинуваченим. Є певні практичні та теоретичні питання і щодо використання електронних засобів контролю, які теж потребують детального вивчення.

Висновки. Дослідивши всі «за» і «проти», ми з впевненістю можемо сказати, що домашній арешт – більш гуманний запобіжний захід в порівнянні з триманням під вартою, є його альтернативою і займає нейтральну позицію в запобіжних заходах у зв'язку з правовою природою його застосування. Запровадження такого запобіжного заходу є прогресивним для українського законодавства та підвищить рівень демократизму в суспільстві, а також дасть можливість підозрюваній або обвинуваченій особі, до якої застосовують домашній арешт, зберегти себе в суспільстві, що є невід'ємною частиною становлення індивіда.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вільгушинський М.І., Ліхолетова Ю.А. до питання застосування домашнього арешту як запобіжного заходу відповідно до кримінального процесуального кодексу України // Адвокат. – 2012. – №11 (146). – С. 9–13.
2. Каплунов А.И. Об основных чертах и понятии государственного принуждения / А.И. Каплунов // Государство и право. – 2004. – № 12.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13 квіт. 2012 р. // Голос України. – 2012. – № 90–91.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За загальною редакцією професорів В.Г. Гончаренка, В.Т.Нора, М.Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.
5. Кучинська О.П. Домашній арешт як запобіжний захід в кримінально-процесуальному законодавстві // Адвокат. – 2010. – № 7 (118). – С. 17–19.
6. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальне право: Курс лекцій: Навч.посібник / Л.М. Лобойко – К. : Істина, 2005. – 456 с.
7. Люблинский П.И. Свобода личности в уголовном процессе: меры, обеспечивающие неуклонение обвиняемого от правосудия / П.И. Люблинский. – СПб. : Сенат. тип. – 1906. – 711 с.
8. Нові види запобіжних заходів згідно з КПК 2012 року / І.Г. Голуб // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2013. – № 1(7) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n1/13hzhzkr.pdf>.
9. Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України : лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 4 квіт. 2013 р. № 511-550/04-13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0511740-13>.
10. Фаринник В. І. Домашній арешт – альтернатива триманню під вартою // Юридичний вісник України. – 2012. – № 25. – 23-29 червня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://smi.liga.net/articles/2012-06-26/5947793-domashn_y_aresht_alternativa_trimannyu_p_d_vartoyu.htm.